

ŽÁDNOU CÍRKEVNĚ LHOSTEJNOU TEOLOGII – ŽÁDNOU TEOLOGICKY BEZCHARAKTERNÍ CÍRKEV¹

Jan Štefan

Keine kirchlich gleichgültige Theologie – keine theologisch charakterlose Kirche. – In dem ursprünglich deutsch geschriebenen und vorgetragenen Vortrag denkt der Verfasser – anhand eines Barth-Zitates (*Calvinfeier 1936*, 5) und auf dem Hintergrund seiner Erfahrung aus der Vor- und Nachwendezeit – über die Wissenschaftlichkeit und die Kirchlichkeit heutiger evangelischen Theologie nach. – 1. Keine kirchlich gleichgültige Theologie: Ein an der Kirche desinteressierter Theologe ist entweder faktisch oder methodisch oder existentiell a-kirchlich. Biblische und historische Theologen fürchten Instrumentalisierung, systematische Theologen Ideologisierung, praktische Theologen Funktionalisierung ihrer theologischen Arbeit. Im Extremfall droht, dass eine Krypto- bzw. Pseudotheologie getrieben wird. Dagegen sind die kirchen-kritischen Theologen keineswegs kirchenindifferent. – 2. Keine theologisch charakterlose Kirche: Eine an der Theologie desinteressierte Kirche zeichnet sich entweder durch eine faktische oder durch eine programmatische oder durch eine pragmatische A-Theologizität aus. Bei aller Behutsamkeit der Kirchenleitungen den Theologen gegenüber trifft man in den evangelischen Kirchen auf eine antitheologische Aversion nur selten. Drohte bei uns vor der Wende die Gefahr eines Über-Theologisierens, so besteht heute die entgegengesetzte Gefahr eines Unter-Theologisierens. – 3. Unseren Kirchen sind die kirchen-freundlichen Theologen, uns Theologen die theologie-freundlichen Kirchen zu wünschen.

Dva církevní otce novověku FRIEDRICH SCHLEIERMACHERA a KARLA BARTHA spojuje mimo jiné živý zájem na vědeckosti a církevnosti evangelické teologie. Nejvýznamnější theolog 19. století v přednáškách z theologické encyklopedie, jimiž opakovaně uváděl své berlínské studenty do studia evangelické teologie, se vyslovil pro to, aby v sobě každý pravý theolog spojoval rovnou měrou obojí: „*církevní zájem i vědeckého ducha*“ (*Krátké vylíčení theologického studia*, 2. vydání 1830)². Nejvýznamnější theolog 20. století poděkoval v slavnostním proslovu při příležitosti oslav

¹ Tato studie byla vypracována v rámci Výzkumného záměru MŠMT č. MSM0021620802 „Hermeneutika křesťanské, zvláště české protestantské tradice v kulturních dějinách Evropy“. V původní německé podobě zazněla 18. 9. 2010 na mezinárodním symposiu *Role vědecké teologie v universitě, společnosti a církvi*, kterou pořádala německá Vědecká společnost pro teologii ve dnech 17.–19. 9. 2010 v Praze.

² Friedrich Schleiermacher, *Kurze Darstellung des theologischen Studiums zum Behuf einleitender Vorlesungen. Zweite umgearbeitete Auflage* (1830), § 12, KGA I/6, vyd. D. Schmid,

čtyřsetletí ženevské reformace Calvinovi za to, že „v jeho škole je církevně lhostejná teologie nemožná právě tak jako theologicky bezcharakterní církev“ (*Oslavy Calvina 1936, 1936*)³.

Opírám-li své úvahy na téma „theologie a církev“ o Bartha, činím tak proto, že podle mého názoru dává dobrý smysl, obrátíme-li se v otázce po vědeckosti a církevnosti theologie pro radu právě k němu. Neplatí snad magno consensu za Theologa uplynulého století? Nepředstavuje snad toto století zlatý věk evangelické theologie, z něhož budeme těžit ještě po desetiletí? Naše saeculum si svého Theologa/svou Theoložku dosud nenašlo. Ostatně anno 1911 bylo jméno čtyřiaadvacetiletého ženevského výpomocného vikáře Karla Bartha theologickému světu prakticky neznámé. Vlastním výkladům předešlu krátkou poznámku o Barthovi a stručně zmíním theologickou a církevní zkušenost, která tvoří jejich pozadí.

BARTH nepostupoval při volbě názvů svých knih nijak zvlášť vynalézavě. První svazek svých přednášek na veřejnosti pojmenoval *Slovo Boží a theologie* (1924), druhý *Theologie a církev* (1928). Prvním knižním titulem přisoudil evangelickéologii její nebeskou, druhým její pozemskou adresu. V názvech svých dogmatik ušel cestu od náboženství: *Vyučování v křesťanském náboženství* (přednášeno 1924–1925, v knižní podobě 1985–2003) přes křesťanství: *Křesťanská dogmatika* (přednášeno 1926–1928, jako kniha částečně 1927) k církvi: *Církevní dogmatika* (přednášeno 1931–1961, vycházelo 1932–1967/1976). Mimochodem: Ztělesňuje ve vašich očích Barth typ theologa církevně-kritického nebo typ theologa církevně-loajálního? Pro obě pojetí by bylo možné shromáždit množství barthovských citátů a následně z nich vytvořit dva odlišné obrazy Bartha.

Theologická fakulta, na níž jsem v Československu studoval evangelickouologii, pražská *Komenského evangelická bohoslovecká fakulta*, se podobala církevní vysoké škole. Všichni mí učitelé byli ordinovanými kazateli, kteří alespoň krátký čas pobýli jako vikáři či faráři v nějakém evangelickém sboru. Na počátku našeho studia theologie jsme jako studenti státní školy museli deklarovat svou ochotu po dokončení studia nastoupit do duchovenské služby. Je však třeba dodat, že se absolventu bohosloví ani žádná jiná kariéra nenabízela. „Studovatologii“ tenkrát znamenalo „studovat na faráře“. *Evangelická theologická fakulta University Karlovy v Praze*, na

Berlin-New York: de Gruyter, 1998, 317–446, 330, 26–27. V prvním vydání (1811) čteme (tamtéž, 243–315, 251, 1–2): „náboženský zájem i vědeckého ducha“.

³ Karl Barth, *Calvinfeier 1936*, TEH 43, München: Kaiser, 1936, s. 5.

kteří od roku 1990 přednáším systematickou teologii, neváže na příslušnost k nějaké protestantské církvi ani své učitele. Počet necírkevních studentů je poměrně značný a pouze malá část církevních studentů odchází do vikariátu. Jestliže jsem před Listopadem pociťoval prostor pro své theologizování jako příliš úzký, nyní jej pociťuji jako příliš široký.

Evangelická církev, v níž jsem do roku 1990 působil jako farář a již dnes příležitostně sloužím na kazatelně a u stolu Páně, *Českobratrská církev evangelická*, je unionovaná evangelická církev se silně reformovaným charakterem. Tradice staré Jednoty bratrské a její reformovaný profil na straně jedné, její minoritní postavení v české společnosti na straně druhé vysvětlují, že mezi jejími členy vždy bylo a snad dosud je vzdělání – a ne jenom theologické vzdělání, nýbrž vzdělání jako takové – vysoko v kursu.⁴ Měla-li si menšinová evangelická církev zachovat (v dobách reformace vedle dominantní církve utrakvistické, v dobách náboženské tolerance vedle privilegované církve římskokatolické) svou identitu, ano měla-li ubránit (v protireformaci a za komunistů) svou existenci, pak neměla na výběr žádnou jinou moc než právě moc ducha.

1. Žádnou církevně lhostejnou teologii

1.1. Noha, na které stojíme, a noha, kterou hrajeme⁵

Časové i věcné prius církve před teologií není třeba dokazovat. Církve předchází teologii, formálně i obsahově. Raná církev žila bez teologie v širokém slova smyslu. Bez teologie tak, jak ji dnes běžně chápeme, tj. bez universitní teologie, existovala západní církev až do vrcholného středověku, tedy víc než jedno tisíciletí. Bez řádné teologie existují po pravidle mladé církve v misijních oblastech a evangelikální nebo charismatická společenství v prvních generacích. A v jakém věku vlastně začnou mladý křesťan a mladá křesťanka v našich reformačních církvích sami theologizovat? Klást sobě i druhým theologické otázky, vést theologické rozhovory o vyslechnutých kázáních nebo sami přemýšlet o tématech z hodin nábo-

⁴ Ne náhodou souvisela první a nejtěžší krize identity v Unitas fratrum s otázkou podceňování nebo přeceňování univerzitního vzdělání. Její otcové-zakladatelé, nazývaní „Malá stránka“, pohrdali vyšším vzděláním (odtud jejich pozdější přezdívka „misomusové“), novější generace bratří, tzv. „Velká stránka“, je energicky obhajovala a prosazovala. Za nedlouhou dobu patřili kazatelé Jednoty k vzdělanostní elitě svého národa. Bratřští theologové navázali kontakty s reformátory a začali posílat – nejprve s obavami – kandidáty kazatelského úřadu jako zahraniční studenty do Vítemberku, Heidelbergu, Štrasburku nebo Basileje.

⁵ Dvojice „Standbein“ a „Spielbein“ pochází od českého exilového teologa Jana Milíče Lochmana. – Srov. týž. *Oč mi v životě šlo. Cesty českého teologa doma i do širého světa*, Praha: Kalich, 2000, s. 271.

ženství či konfirmační přípravy? Jeden každý jsme byli nejprve pokřtěni (a konfirmováni), a teprve nějaký čas poté imatrikulováni na theologické fakultě, popř. tam graduovali nebo promovali. Nejdříve se stávám křesťanem/křesťankou, a teprve poté se jako křesťan/křesťanka eventuálně stanu theologem/theoložkou. *Primum vivere, deinde philosophari!*

Za mnohem důležitější než časovou a věcnou prioritu považuji skutečnost, že se v otázce „Církev-theologie“ jedná o spolubytí, a nikoli o bytí proti sobě. Naše theologická existence probíhá jako podvojná existence. Principiálně, byť zřídka kdy fakticky pracuji na dvou pracovištích: za katedrou univerzitní posluchárny a na kazatelně nějakého kostela.

Proti alternativě „Církev–univerzita“ se rezolutně vyslovil JAN MILÍČ LOCHMAN (1922–2004). Ve své autobiografii vzpomíná na to, jak v padesátých a šedesátých letech minulého století vyhradil své víkendy práci v terénu: sloužil českým evangelickým sborům jako kazatel, řečník a diskusní partner svých farářských kolegů. Jako basilejský profesor byl hrdý na to, že v sedmdesátých a osmdesátých letech postupně kázal snad ve všech sborech města Basileje. Církev pro něho byla prvním, universita druhým domovem.⁶ Vztah mezi oběma domovy objasňuje pomocí metafory z kunst-historie. U antických soch rozlišují klasičtí archeologové nohu, na níž se stojí, a nohu, s níž se hraje. „Noha, na které teologie stojí, je v církvi. Noha, kterou hraje, je v akademické obci.“⁷

1.2. Církevně lhostejný theolog

Církevně lhostejný theolog by byl takový theolog, který se jako theolog o církev vůbec nezajímá. Theologizuje, jako kdyby církev neexistovala, *quasi ecclesia non daretur*. Slogan klasiků evangelické teologie první poloviny 20. století „Theologie je funkcí církve“⁸ prý patří do dějin teologie. Ideá-

⁶ Tamtéž, s. 269nn.

⁷ Tamtéž, s. 271.

⁸ Srov. Karl Barth, *Die christliche Dogmatik im Entwurf I: Die Lehre vom Worte Gottes. Prolegomena zur christlichen Dogmatik* (1927), vyd. G. Sauter, GA II, Zürich: TVZ, 1982, s. 585; týž, *KD II*, München: Kaiser, 1932, s. 1; Dietrich Bonhoeffer, *Akt und Sein. Transzendentalphilosophie und Ontologie in der Systematischen Theologie* (1931), DBW 2, vyd. H. -R. Reuter, München: Kaiser, 1988, s. 128; Emil Brunner, *Dogmatik I. Die christliche Lehre von Gott*, Zürich: TVZ, 1946, s. 3; Paul Tillich, *Systematische Theologie I*, (původně anglicky 1951), Stuttgart: Ev. Verlagswerk, 1956, s. 9. – Tuto větu, v níž se střídavě objevují jako podměty „theologie“ a „dogmatika“, čteme většinou na prvních stránkách příslušných mnohasetstránkových (v případě Bartha mnohatisícstránkových) dogmatik: u Bartha je to druhá věta jeho *Církevní dogmatiky*, u Tillicha první věta jeho *Systematické teologie*, Brunner jí končí první odstavec své *Dogmatiky* ve verzi: „*Dogmatika je, pokud vůbec něco, pak*

lem je theolog, který ve svém theologizování od církve odhlíží. Církev – jeho církev, každá stávající církev, ideálně konstruovaná církev, nevyplátí se tu rozlišovat – ho nezaměstnává, ani pozitivně ani negativně.

Nemám teď na mysli dnes bohužel ne řídký případ theologa, který na základě svých konkrétních negativních zkušeností s církví skončil. Nemyslím ani na dnes spíše ojedinělý případ theologa, který je a priori přesvědčen, že církve jsou nepřítelem lidského pokolení. Nezajímají mne proti-církevní theologové, zajímají mne theologové ne-církevní, a to:

- theologové fakticky ne-církevní, tj. ti, kteří žijí bez církve, protože na církev dosud nenarazili a možná ani nikdy nenarazí;
- theologové metodicky ne-církevní, tj. ti, kteří sice žijí v církvi a s církví, ale svou theologickou existenci oddělují od své existence církevní, popř. křesťanské;
- theologové existenciálně ne-církevní, tj. ti, kteří ztratili církevní, popř. křesťanskou víru, a přesto nadále theologizují.

K faktické ne-církevnosti: Z časů reálného socialismu u nás mohu uvést příklady konvertitů, kteří vstoupili do světa křesťanské víry prostřednictvím náboženského umění, krásné literatury, intelektuálních diskusí nebo dokonce díky nabídce studovat na theologické fakultě – bez zprostředkování nějakého praktikujícího křesťana či křesťanky nebo živého křesťanského sboru či farnosti. „Tolle, lege“ zaslechli jako hlas shůry či z nitra, nikoli z úst svých rodičů a učitelů, svého faráře nebo přítele.

Sociolog náboženství a pražský katolický universitní farář TOMÁŠ HALÍK (1948) vypráví, jak se stal nejprve theologem, a teprve potom církevním křesťanem. Vychován v liberálně-demokratické rodině, objevil v šedesátých letech křesťanské náboženství prostřednictvím theologické eseistiky a křesťanského umění a přes knihovnu si našel cestu do kostela.⁹ – Evangelická paralela. Abiturient se dozvídá o existenci evangelické theologické fakulty. Až otázka u přijímacích pohovorů: „Byl jste někdy na evangelických bohoslužbách?“ ho upozorní na skutečnost, že se církev dosud schází k pravidelným a veřejným bohoslužbám.

Obávám se, že i v naší dnešní pluralistické neoliberální společnosti není církev – mám na mysli, promiňte mi, prosím, ten výraz, atraktivní církev –

funkce církve“. Německý neurčitý člen umožňuje i čtení „jedna z funkcí církve“. – Lochman souhlasí, ale dodává, že tato „definice církve“ nepatří k jeho nejmilejším (cit. dílo, s. 270).

⁹ Jan Jandourek, *Tomáš Halík. Ptal jsem se cest*, Praha: Portál, 1997, s. 31–34.

něco prostě daného, co je vnímáno jako samozřejmé. Představuji si studenty theologie, kteří během týdne slyší, čtou a diskutují o církvi, a pak se v neděli marně rozhlížejí po nějakém fungujícím kostele ve svém okolí. A ve špatném snu vidím v blízké či vzdálenější budoucnosti malou theologickou fakultu v moři všeobecné necírkevnosti. Obměnou proslulého výroku Schleiermacherova¹⁰: Má být uzel dějin rozetnut tak, že si bude spíše naše universita přát theologické fakulty než naše společnost církve? Že nakonec evangelická theologická fakulta přežije evangelickou církev?

K metodické ne-církevnosti: Byli a jsou theologové, kteří si myslí, že církevně socializovaná křesťanská existence je mou soukromou věcí, která nemá nic co do činění s mou theologií. Neuvádíme na svých vizitkách dvě adresy: jako křesťan bydlím na adrese privátní, jako theolog na adrese služební? Možná to není dobrý příklad, ale v této souvislosti si vždy vzpomenu na zbožného návštěvníka kostela Rudolfa Bultmanna, jak při nedělních bohoslužbách vybírá do košíčku kostelní sbírku. Bibličtí a historičtí theologové se obávají *instrumentalizace* své theologické práce, systematictí theologové její *ideologizace*, praktičtí theologové její *funkcionalizace*. Proto si udržujeme metodickou distanci od církve. Dokonce ani institucionalizovaný církevní provoz, v dobách moderny oblíbený cíl kritiky protestantských theologů všech směrů a temperamentů, nás, theology v postmoderně, již nijak zvlášť neruší. Jako by nic publikujeme v církevních periodikách a vydavatelstvích, konferujeme v církevních prostorách, nárokuje si pro své aktivity církevní peníze.

Co se týče pojednávané látky se *církevně relativně lhostejný theolog* od theologa církevně zainteresovaného či církevně angažovaného zpravidla příliš neodlišuje. Oba probírají tatáž tradiční i aktuální křesťanská témata. Od církve odtažitý theolog však sní o jiném (jednou širším, jindy užším) publiku, než je to, na jaké se obrací např. post-barthián, který vědomě theologizuje pro dnešní, budoucí, popř. bývalé faráře a farářky.¹¹ Popularizující

¹⁰ Friedrich Schleiermacher, *Über die Glaubenslehre. Zwei Sendschreiben an Lücke* (1829), KGA I/10, vyd. H. F. Traulsen, Berlin-New York: de Gruyter, 1990, 305–394, 347, 8–10 (*Zweites Sendschreiben*): „Má být uzel dějin rozetnut takto: křesťanství s barbarstvím, věda s nevěrou?“

¹¹ Srov. Karl Barth, *Gespräch in Bièvres* (20. 10. 1963), in: *Gespräche 1963*, vyd. E. Busch, GA IV, Zürich: TVZ, 2005, 176–220, s. 205: „Jsem přesně vzato profesor pro faráře. [...] Vlastně všechno, co jsem napsal, se týká činnosti a práce farářů.“ – Týž, *Interview von Roswitha Schmalenbach* (1968), in: *Gespräche 1964–1968*, vyd. E. Busch, GA IV, Zürich: TVZ, 1997, 528–542, s. 534: „Nesměřoval jsem k akademické dráze. Chtěl jsem se stát

theologové a teoložky produkují žurnalistickou náboženskou filosofii „To whom it may concern“, bádající theologové a teoložky si se svou „theologií pro profesory theologie“ vystačí sami mezi sebou. Dnešní studenti a studentky theologie považují neutrální postoj, ne-li přímo distancovanou skepsi při theologické práci za samozřejmost.

Jakkoli stále ještě nepředstavují církevně nepraktikující studenti theologie pravidlo, netvoří už ani výjimku. Vybavuji si seminář o Bonhoefferových listech z vězení *Odpor a odevzdání* někdy před deseti lety. Když přišla řeč na Bonhoefferovo svatební kázání, vyšlo najevo, že nemalý počet účastníků semináře nikdy nebyl na evangelické svatbě. A není zcela nepředstavitelné, že až zkušební kázání v rámci homiletického semináře přiměje studenta či studentku ETF k tomu, aby poprvé v životě překročili jako neturisté práh kostela.

K existenciální ne-církevnosti: Obzvláště bolestný případ tvoří theolog bez víry; především tehdy, když – jak udává – jej o křesťanskou víru připravila jeho theologická práce. Přirozeně můžeme cynicky konstatovat, že podobné nemoci z povolání nebo pracovní úrazy byly a budou, a ptát se, co vlastně mluví proti tomu, poslat takové theology do předčasného důchodu. – (1) Jednoznačná je situace tehdy, když theolog, který ochladl vůči církvi, opustí theologickou fakultu a najde si jako odcírkevnělý vědec jiný domov, na filosofické fakultě nebo v akademii věd. Ušlechtilé a vzácné postavy jako Ernst Troeltsch nebo Albert Schweitzer jsou nejznámějšími případy ztroskotaných theologů. – (2) Situace se zkomplikuje, když takovýto theolog zůstane na theologické fakultě. Není hotov ani se svou vírou, ani s církví. Chce věřit, a věřit nemůže. Chce dát církvi další šanci, ale církev mu přináší jen nová a nová zklamání. Je-li v evangelickém chápání víra darem, pak není možné na něho klást v této věci nějaké nároky nebo vznášet nějaké požadavky. – (3) Komplikace se dovrší v případech, kdy se dotýčný theolog víc a víc vzdá-

farářem a také jsem jím byl, po dvanáct let, nejprve v Ženevě a potom v Safenwilu [...].“ „A v podstatě je moje celá theologie theologií pro faráře.“ – Srov. týž, *Interview von Gottfried Edel* (1966), tamtéž, 231–241, s. 232: „K theologii jsem přišel ze zvědavosti [...], tedy ne snad z horlivého nadšení o křesťanské zvěstování.“ – Považuji za dobré na tomto místě zmínit, že ani u jednoho z pozdějších nejpřednějších mužů evangelické církve u nás tomu nebylo jinak. Maturant JOSEF LUKL HRMÁDKA (1889–1969) se rozhodl pro studium theologie proto, aby „sestoupil [!] ke kořenům životních otázek a nadějí“; teologie se mu „před vstupem na theologickou fakultu jevila spíše jako filosofie náboženství než jako vskutku teologie biblická a církevní“. Viz týž, *Proč žiji?* (nejprve francouzsky 1968), in: týž, *Pravda a život*, vyd. M. Opočenský a P. Filipi, Praha: Kalich, 1969, 75–121, s. 79–80.

luje církevní víře, jeho theologie postupně ztrácí poslední stopy církevnosti, až se jednoho dne nebude s to vykázat pražádnou theologičností. Pod etiketou „Theologie“ tu budeme mít *krypto-* popř. *pseudotheologii*. Takto „nezávislý“, „svobodný“ theolog opustil silové pole Ducha svatého, aby pak o to ochotněji navazoval přátelské vztahy s nejrůznějšími podbízejícími se duchy doby.

V socialistickém Československu pro nás theologie neexistovala možnost – odhlédneme-li od předpolí vlastní theologie (orientalistika, reformační dějiny) – ucházet se o pracovní místo mimo theologickou fakultu, např. jako filosof. Ale i z doby krátce po Listopadu je znám pouze jeden výrazný případ zběhlého theologa. Na jedné straně se trochu divím, že se před dvaceti lety neodehrál žádný masový útěk theologů do náhle se nabízejících zaměstnání (např. v politice). Rozhodnutí pro studium theologie přece bylo často rozhodnutím z nouze, druhou volbou. Na druhé straně se vůbec nedivím, neboť právě v letech diskriminace a marginalizace nás tlak zvnějšíku silně imunizoval proti případným krizím víry a potížím s církvemi.

Pokušení falešného „aggiornamenta“ směrem ke komunistické ideologii, třeba v podobě „náboženského socialismu“, bylo tvář v tvář vyzkoušeným reálně-socialistickým realizacím nepatrné.¹² Naproti tomu pokušení bez rozmyšlení najet na neoliberalní náboženský pluralismus bylo značné. Krok, který se zdál být nasnadě, totiž transformovat protestantsko-theologickou fakultu do religionistického oddělení nějaké fakulty humanitních, popř. sociálních věd, pražská polistopadová theologická garnitura odmítla. Z idealistické věrnosti neprivilegované instituci? Z pragmatické úvahy, že svou samostatnost a nezávislost ještě nějaký čas ubráníme? Neměli jsme spíše pamatovat na postkomunistický fenomén „vytunelování“? Nevykazuje theologická fakulta nápadné podobnosti s podnikem, jehož jediná pozůstalá aktiva tvoří jeho zavedená „trade mark“? Není potom už jen otázkou času, kdy přijde někdo bohatší, někdo s vlivem a kontakty, a koupí ji, aby pod zachovaným firemním štítem „Theologie“ pěstoval konkurenceschopnější rádoby theologická alotria naší postmoderní doby?

¹² Ani radikálně levicově orientovaní theologové nebo vůči režimu nekonfliktní církevní přestavitelé nikdy nemysleli na nějakou pseudotheologii tohoto druhu. Neatraktivnost komunistického myšlenkového světa pro křesťany uvedl Karl Barth jako jeden z důvodů, proč nepovažoval za nutné varovat evangelické theology před komunismem podobně energicky, jako je předtím varoval před nacismem. – Srov. Karl Barth, *Gespräch mit dem Schaffhauser Pfarikonvent* (1962), in: *Gespräche 1959–1962*, vyd. E. Busch, GA IV, Zürich: TVZ, 1995, 381–394, s. 392n.

1.3. *Církevně-kritická theologie*

K eklesiálně indiferentním neřadím církevně-kritické theology a teoložky. Právě jim je totiž církev všechno jiné než lhotejná. Slouží jim – ta či ona konkrétní církev, všechny církve, církev jako taková – jako partner, k němuž se nepřestali vztahovat. Dokonce i hyperkritický theolog, který neshledává na církvi nic dobrého a kterému se v církvi děje sotva co tak, jak by se podle jeho představ dít mělo, má církev jako objekt svého kritizování nebo jako stimulus svého utopizování. Špatné vztahy jsou pořád ještě vztahy.

Před Listopadem převažovala u theologů Komenského fakulty nejen církevně-politická, nýbrž i theologická loajalita vůči vedení evangelické církve, což bylo ze strany disidentských theologů nejednou tvrdě kritizováno. Němečtí theologičtí kritici institucionalizované, změšťáčtělé církve nebyli českou církevní vrchností nijak vítáni; Dorothee Sölle evangelickou Synodní radou právě tak jako Hans Küng administrátory římskokatolických biskupství. Po Listopadu se tvořila kultura konstruktivní theologické kritiky jen pomalu; na destruktivně-nihilistickou vnitrotheologickou kritiku církve narazíme vzhledem k antiklerikálně smýšlející české společnosti našich dní pouze sporadicky.

Doufám, že nejsme všichni a pořád nemocní církevním criticismem. I protestantský theolog zná – čti krásnou knížečku HELMUTA THIELICKEHO (1908–1986) – „hoře z církve nikoli z rozhořčené zloby vůči ní, nýbrž z trpící lásky k ní“.¹³ Ale sklon, ano chuť kritizovat se, zdá se, stala součástí našeho „character indelebilis“. Latentně a někdy i akutně církevně-kritičtí jsme volky nevolky. A sotva tomu může být jinak. Vždyť theolog žije – výjimky profesorů-biskupů obou konfesí, jako Wolfgang Huber nebo Joseph Ratzinger, pouze potvrzují pravidlo – v odstupu od církevní praxe; nemusí snášet každodenní tíhu dne a horko (viz Matouš 20,12) právě proto, aby mohl církevní rutinu měřit církevním ideálem.

¹³ Helmut Thielicke, *Leiden an der Kirche. Ein persönliches Wort*, Stundenbücher Bd. 52, Hamburg: Furche Verlag, 1965, s. 180.

2. Žádnou theologicky bezcharakterní církev

2.1. „Otázky trvale závažné“ a „otázky momentálně naléhavé“¹⁴

Ani časové a věcné posterius theologie po církvi není třeba dokazovat. S církví přichází záhy i theologie. Mladá církev žila jen krátký čas bez theologie a bez theologů. Už déle než půl tisíciletí koexistují na křesťanském Západě církve a universitní theologie. I svobodné církve, ano i evangelikální a charismatická společenství, které se domnívaly, že si vystačí zpočátku se svými laickými theology a později s vlastními vzdělávacími institucemi, dnes požívají dobrodiní vědecké theologie, dokonce se jí i aktivně účastní a přejímají za ni zodpovědnost. Děti z křesťanských rodin začínají poměrně brzy klást svým rodičům, učitelům a farářům elementární – často rozhodně ne periferní, nýbrž centrální – theologické otázky. Když se mnou začal theologizovat můj malý syn, ocitli jsme se naráz uprostřed christologie hypostatické unie nebo v marburském eucharistickém sporu. Pokouším se představit si, jak by reagovalo staršovstvo mého sboru či synod mé církve na můj návrh, že bychom se měli zase jednou (konečně jednou?) věnovat otázkám: „Kdo byl Ježíš: Bůh, nebo člověk?“ „Co je teď v kalichu: červené víno, nebo krev Kristova?“ Můj syn považoval, vpravdě vyznavačsky, monofysitskou herezi za orthodoxní postoj. („Ježíš byl přece Bůh, a ti, kdo říkají, že byl člověk, tím chtějí říci, že nebyl nic víc než člověk.“) Potvrdil tak často opakovaný soud Karla Rahnera, že my západní křesťané jsme latentními monofysity, kteří ještě nedorostli do hloubky poznání Chalcedonského koncilu. Naše staršovstvo se tou dobou zabývalo otázkou, zda alternativně zavést nealkoholickou Večeři Páně, synod shromažďoval dosavadní zkušenosti s Večeří Páně pro děti. Odsouvá církve ve jménu „momentálně naléhavých“ praktických otázek tematizování „trvale závažných“ vysoce teoretických otázek na nějaké „Jednou“ proto, že ony „trvale závažné“ otázky pokládá za fakticky vyřešené, nebo proto, že je pokládá za principiálně neřešitelné?

2.2. Theologicky bezcharakterní církev

Theologicky bezcharakterní církví by byla taková církev, která neprojevuje jako církev žádný zájem o theologii. Žije, jako kdyby theologie neexistovala, *quasi theologia non daretur*. Fakt, že se v církvi na všech rovinách

¹⁴ Dvojici „Issues of lasting Importance“/„bleibend Wichtiges“ a „Issues of Momentary Urgency“/„jetzt Dringliches“ jsem si vypůjčil od DIETRICHA RITSCHLA (1929). – Srov. týž, *Zur Logik der Theologie. Kurze Darstellung der Zusammenhänge theologischer Grundgedanken*, München: Kaiser, 1984, s. 120–123.

theologizuje – od theologicky bádajících a přemýšlejících farářů a farářek v bavorské či saské, popř. české či moravské vesnici až k profesorům a profesorkám v Tübingen a Heidelbergu – považuje za nadstavbu nad vlastní stavbou církve. Schleiermacherův slogan „Theologie je výzbroj pro harmonicky fungující vedení církve na všech úrovních“¹⁵, je pro ni antikvaný; v 21. století prý potřebujeme k vedení církve – místního sboru, zemské církve nebo svazu církví – především technické dovednosti, a ty si můžeme a máme osvojit v kursech managementu. Nenechá se ve svém provozu rušit žádnou theologií – lhostejno, zda starší a starou, tradiční, konservativní nebo novější a novou, progresivní, liberální. Skutečné partnerství s univerzitní theologií:

- (1) buď ještě fakticky nenavázala,
(a proto ani nemůže vědět, co to je theologie);
- (2) nebo již programaticky vypověděla,
(protože se domnívá, že dobře ví, co je to theologie);
- (3) nebo je pragmaticky omezuje na zdvořilostní kontakty,
(neboť docela bez theologie to skutečně nejde).

K faktické ne-theologičnosti: K církvím, které ve svém nejbližším okolí nemohou najít žádné důvěryhodné theologické vzdělávací zařízení, by patřily např. mladá církev in statu nascendi nebo církev v akutním ohrožení života. Roli theologů v nich přejímají charismatičtí vůdci nebo nositelé církevních úřadů ordinovaní a jmenovaní ještě za bývalého režimu.

Počátkem padesátých let 20. století varovali čeští katoličtí faráři podle instrukcí svých mezitím zatčených biskupů kandidáty kněžství před studiem na katolické Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Litoměřicích, kde směli učit pouze prověřením profesori, zcela loajální novým mocipánům. Koncilní theologové JOSEF ZVĚŘINA (1913–1990) a OTO MÁDR (1917), jejichž veřejné pedagogické působení zůstalo omezeno na léta 1969–1970, vybudovali po svém nuceném odchodu z legálních struktur v sedmdesátých a osmdesátých letech systém ilegálních theologických kursů, vyznačujících se větší kvalitou výuky, než jakou byla s to poskytnout oficiální litoměřická „ministrantská průmyslovka“.

¹⁵ Parafrazuji jeho proslulou definici theologie v *Kurze Darstellung*, § 5, KGA I/6, 328, 6–9: „Křesťanská theologie je tedy soubor oněch vědeckých znalostí a uměleckých pravidel, bez jejichž držení a užívání není možná harmonická správa křesťanské církve, tj. křesťanský církevní regiment.“

Obdobnou ideu realizovali na evangelické straně evangeličtí faráři-disidenti JAKUB TROJAN (1927) a MILAN BALABÁN (1929) svými bytovými semináři. Učitele evangelické Komenského bohoslovecké fakulty však zásadně – vědecky i lidsky – respektovali. Bylo tedy v logice věci, že ihned poté, co to změněné politické podmínky umožnily, přešli bez problémů na Evangelickou theologickou fakultu UK. Pokus integrovat do Katolické theologické fakulty UK Zvěřinu a Mádra se nepodařil. Zvěřina o prázdninách 1990 náhle zemřel a fakulta se dostala pod kontrolu ultrakonzervativně orientovaných theologů.

Byla by podobná situace myslitelná v demokratickém státě? Např. v případě, kdy by se (církevi dosud blížká) Evangelická theologická fakulta transformovala do departmentu náboženských studií? Nebo v okamžiku, kdy by se prokázalo, že církevní kandidáti a kandidátky theologie nejsou s to dostat nárokům akademického studia do té míry, že pro ně takovéto studium nepřichází v úvahu? Co by pak mohla církev udělat jiného než otevřít kazatelské semináře pro nižší klérus a své nemnohé akademicky vzdělané theology si pěstovat jako elitu? To by ovšem neznamenalo nic menšího než opuštění reformační tradice a pád do gnostického odstupňování křesťanů na pneumatiky a sarkiky.

K programatické ne-theologičnosti: Jaké důvody může udávat církev pro svůj programový rozchod s vědeckou theologií? Zdálo by se, že na theologizování nemá čas ani sílu ta církev, která právě prochází nebezpečnými časy. *Inter arma silent Musae*. Jistě, k theologizování člověk potřebuje minimum klidu a pořádku, snad také veřejnosti. Ale naše zkušenost nás učí něco jiného než stará antická moudrost. Právě církve v ohrožení si nemohou dovolit luxus netheologizovat. Nebo je to náhoda, že ti největší z nás, Augustin, Luther nebo Barth, vytvořili svá nejdůležitější díla v neklidných obdobích, plných válečných konfliktů? Po čtyřicet let komunistické diktatury církev u nás theologicky opravdu nespala; rozhodně nespátřovala v theologii rušivý faktor a v theologizaci neskladné kazisvěty.

Právě proto, že komunistická (proti)církevní politika pracovala na tom, aby srazila život církví na jejich pouhé fungování, nemohly církve v socialismu theologii ignorovat. Vrchnost trpěla pouze takovou theologii, která konzervuje stávající, ne však takovou, která konstruuje nové. Už takové vnitrocírkevní podniky jako nový překlad Bible (*Český ekumenický překlad*, 1979), nová církevní bohoslužebná kniha (*Agenda ČCE: I 1983, II 1988*)

nebo nový zpěvník chrámových písní (*Evangelický zpěvník*, 1979) ukazovaly jiný obraz církve, než je ústav památkové péče, který řídí opravu starých kostelů, nebo domov důchodců, který zajišťuje náboženské služby seniorům. Extensita i intensita práce poradních odborů Synodní rady ČCE (složených ze sborových farářů a laiků) svědčí o tom, že opravdu nemůžeme mluvit o theologicky ztracených letech. A počet titulů odborné německé exegetické literatury ve farářských knihovnách ukazuje, že nemálo farářů se připravovalo týden co týden na nedělní kázání ve venkovském sboru, jako by se jednalo o exegetický nebo homiletický seminář.

Hrozilo-li nám před Listopadem nebezpečí přílišného theologizování, *pře-theologizovanosti*, potom nám dnes hrozí opačné nebezpečí, nebezpečí nedostatečného theologizování, *pod-theologizovanosti*. S rozšířením operačního prostoru své práce shledávají standardní farář a farářka jen zřídka čas na své další genuinně theologické vzdělávání. Četli-li dříve s nadšením theologickou produkci, která k nim doputovala přes zadrátovanou hranici, pak dnes vyhledávají uživatelsky vlídné počítačové programy pro (staro)nové oblasti sborové práce. Mezi dnešním farářstvem není „in“ aktuální orientace po dění a trendech v klasických theologických disciplínách, nýbrž osvojení speciálních profesních dovedností.

Práce na nové evangelické Agendě a na novém evangelickém Zpěvníku postupují jen velmi pomalu, práce na nových Zásadách evangelické církve stagnuje. Nejnovější překlad Písma, *Bible. Překlad 21. století*, byl iniciován, realizován a financován excharismaticko-denominačními kruhy. Odvážný ekumenický plán společných katolicko-evangelických Církevních dějin českých zemí jeho autoři brzy vzdali jako příliš smělou ideu, ačkoli máloco by v zemi, odcírkevnělé následkem násilné rekatolizace, lépe pročistilo vzduch uvnitř i vně kostelních prostor než historiografický dokument konfesijního smíření českých katolíků a protestantů.

K programatické ne-theologičnosti: Konečně se dostávám k aktuálnímu problému dneška, jímž je po mém soudu *theologicky relativně bezcharakterní církev*. Takováto církev theologizuje, ale pouze s minimálním nasazením, protože je plně zahlcena svým provozem. (Nezáleží příliš na tom, zda se jedná o horečnatý provoz církve, která se ztrácí ve svých přechytných aktivitách, nebo o umenšený provoz církve, která sotva stíhá výkon svých elementárních funkcí.) Všechno, co se v této církvi děje, děje se takříkajíc *ex opere operato*. Tato církev potřebuje tak málo theologie, jak málo jí je

nezbytně nutné. Vyhledává si domestifikovatelné theology: průměrné rutináry, kteří udržují církevní mašinu v bezporuchovém chodu; dojde-li k nějaké poruše, pak ji pomohou rychle odstranit. V nejlepším případě se chová podobně jako prosperující firma: Tu a tam je třeba něco inovovat – revidovat překlad Bible, obohatit Agendu o nové liturgické formuláře, modernizovat Zpěvník nebo aktualizovat Katechismus. Preferovanými theologickými produkty jsou příručky všeho druhu pro permanentně přetížené faráře a farářky.

2.3. *Theologicky zainteresaná církev*

K theologicky dezinteresovaným nelze počítat církev, která je vůči theologii kritická. Právě jí totiž theologie rozhodně není lhostejná. Slouží jí – ta či ona konkrétní theologie, veškerá theologie, theologie jako taková – jako partner, s nímž vede rozhovor. Dokonce i ta církev, která zná theologii jen v podobě církevně-instrumentalizovaného bohosloví a která každou přímo nepraktikovatelnou theologii považuje nanejvýš za osobního koníčka jejího původce, užívá theologie a počítá s theology, i když často s nářkem a bédováním. I ultralajální theologové, kteří církvi nikdy neříkají to, co nechce slyšet, ano, dokonce i theologové, ponížení do role církevních námezdních dělníků, jsou stále ještě theology.

Averze vůči theologii jistě není znakem reformačních církví. V nositelích protestantských církevních úřadů se však poměrně brzy zabydlela jistá ostražitost vůči universitním theologům. A není divu, vždyť matka církev má za syny a dcery nejen v zásadě poslušné, nýbrž i v různých ohledech vzpurné theology a theologky. Jak požehnané, když se vůči všem chová jako matka plná porozumění; jak fatální, když někteří z nich v ní začnou spatřovat přísnou guvernanku! Pravá matka dovolí svým nejlepším synům dokonce i to, aby vyrostli v církevní otce. Katolická církev má dobré důvody doufat v nového Augustina, Tomáše nebo Rahnera, evangelická církev v nového Luthera, Schleiermachera nebo Bartha.

3. Církvi přátelsky naklonění theologové, theologii přátelsky otevřená církev

Církvím přeji takové theology, kteří budou církvi přátelsky naklonění, theologům přeji takové církve, které budou přátelsky otevřené theologii. My theologové potřebujeme církev jako domov, rodinu, společenství, abychom nevagabundovali světem jako bezdomovci nebo ze světa neutíkali jako staří

poustevníci nebo se ve světě neztratili podle (ne)způsobu nových „singlů“. A naše církve potřebují nás theology jako štiky v rybníce, aby nezemřely; pomalou smrtí na svou laxnost, náhlou smrtí na svou agilnost. Naším úkolem je pečovat o to, aby se náboženství nestávalo – v duchu KARLA MARXE (1818–1883) či VLADIMÍRA ILJIČE LENINA (1870–1924) – opíatěm, drogou,¹⁶ tripem, bláznivým výletem za hranice všedních dnů s následnou kocovinou, nýbrž aby bylo – v duchu JOHANNA BAPTISTY METZE (1928) – kreativním a inspirativním přerušením¹⁷ naší rutiny v práci, našich stereotypů v myšlení, cítění a jednání. Má-li církev v 21. století něco, čím by se mohla vykázat, pak to jsou, myslím: lidsky autentičtí, morálně transparentní a theologicky do šíře i do hloubky vzdělaní křesťané a křesťanky.

¹⁶ Karl Marx, *Einleitung zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* (1844); čes. př. *Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva*, Karel Marx–Bedřich Engels, *Spisy I*, Praha: SNPL, 1956, 401–414, s. 402; nejnádhněji přístupno in: Titíž, *O náboženství*, Praha: SNPL, 1957, 39–55, s. 40: „Náboženství je [...] opium lidu.“ – Vladimír Iljič Lenin, *Socialismus a náboženství* (rus. 1905): „Náboženství je opium pro lid.“ – Obojí cituji podle Hans Küng, *Existiert Gott? Antwort auf die Gottesfrage der Neuzeit*, München–Zürich: Piper, 1978, s. 264 a 275.

¹⁷ Johann Baptist Metz, *Glaube in Geschichte und Gesellschaft. Studien zu einer praktischen Fundamentaltheologie*, Mainz: Grünewald, 1977, s. 150: „Ta nejkratší definice náboženství: přerušení.“ Můj pomocný vědecký pracovník Jiří ŠAMŠULA (1979) mne upozornil na to, že jako opakovaná „přerušení ostatního života“ definoval Schleiermacher evangelické bohoslužby. – Friedrich Schleiermacher, *Die praktische Theologie, nach Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt*, Sämtliche Werke, 1. Abt., Bd. 13, vyd. J. Frerichs, Berlin: G. Reimer, 1850, s. 70. Cituji podle Eberhard Jüngel, *Der evangelisch verstandene Gottesdienst*, in: týž, *Wertlose Wahrheit. Zur Identität und Relevanz des christlichen Glaubens. Theologische Erörterungen III*, München: Kaiser, 1990, BevTh 107, 283–310, s. 296.